

רבית; ההפקעה מארץ ישראל

[א] ויקרא כה, לה-לה

(לה) וכי ימוך ארץ וקטטה ידו עמך והחוקת בו גר ותושב חיי עמך: (לו) אל תקח מאתו נשך ומרבית ויראת מאלקיך חיי אחיך עמך: (לז) את פספס לא תתן לו בנשך ובמרבית לא תתן אכלה: (לח) אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים למת לכם את ארץ קנען להיות לכם לאלקים:

(1) מצינו קשר מיוחד בין איסור רבית לתחיית המתים, וכדלהלן;

[ב] מפי השמועה

מעשה ביהודי שונפטר בחו"ל, והובא לקבורה בירושלים. כאשר כרו את קברו, מיד נתמלאה הגומא בעכברושים אימתניים. כך אידע שלש פעמים. הגר"ש אלישיב זצ"ל הורה לבדוק באם הנפטר עסק בעניני רבית, וכך הוזה, והוצרכו לעשות תיקון מיוחד בעד הנפטר.

[ג] מסילת ישרים פרק יא

עון הריבית, שגדול הוא, ככופר באלקי ישראל חס וחלילה (ב"מ טז). ואמרו ו"ל (שמ"ר לא, ט) על הפסוק: "יבנוש נהן ומרבית לקח חיה לא יחיה" (יחזקאל יח, יג), שאינו חיי לתחיית המתים, כי הוא ואבקי שלו משוקין ומתועב בעיני ה'. ואינו רואה צורך להאריך בזה, שכבר אימתו מוטלת על כל איש ישראל.

[ד] חוט המשולש [עמ' ריב בהערה]

מעשה היה ברבי עקיבא [איג'ר] זקני ז"ל, שמת בנזנא עשיר גדול אחד, שהיה מלוח ברבית, ולא רצו אנשי החברה קדישא לקברו עד כי יתנו יורטיו סך אלף רובל מעות קבורה. ויחללהם מאד, וילכו בקובלנא אל הנסיד. ויצו לקרוא את זקני ז"ל, שהיה רב המדינה. וידבר אליו קשות; מדוע אתם מבקשים סך גדול כזה בעד ארבע אמות קרקע? ויען זקני ז"ל אליו; בתלמוד שלנו איתא המלוח ברבית אינו קם לתחיית המתים. והנה איש הזה כל פרנסתו ועשרו היה רק מרבית. והנה כאשר ימות איש [אחר], אנו לוקחים ממנו מעות קבורה דבר מועט, כי מחכים אנו לתחיית המתים בקרוב, ואז יחזור לנו הקרקע. לא כן האיש הזה, שאינו עומד בתחיית המתים, הרי מוכרים לו הקרקע לעולמים, לכן הקרקע שוה כל הכסף שמבקשים. והוטב הדבר בעיני הנסיד, וצוה לתת בלי מגרעת.

(2) שאלה ראשונה; מדוע עונשו של המלוח ברבית הוא מניעת תחיית המתים? מה המדה כנגד מדה בזה?

(3) בפסוקנו מובלטת ארץ ישראל. הדבר בולט שבעתיים כאשר נשנה פסוק זה לנאמך בסוף פרשת ציצית;

[ה] במדבר טו, טא

אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלקים אני ה' אלקיכם:

(4) הרי שהוזכר פסוק כמעט זהה לפסוקנו בפרשת רבית, מבלי להזכיר את ארץ ישראל.

(5) שאלה שניה; מדוע הוזכרה כאן ארץ ישראל, הרי אין זו מצוה התלויה בארץ, ומאי שנא ממצות ציצית?

(6) כדי להשיב על כך, נעיין בדברי המהר"ל אודות איסור חמוד זה, כאשר תחילה מבאר מצות הלואה;

[ו] נתיב הצדקה פ"ו

אין לעמוד על חומר החטא הזה [של רבית], רק אם נפרש קודם המצוה של הלואה... ובגמרא [ב"מ עא.]. עני ועשיר, עני קודם, שנאמר [שמות כב, כד] "את העני עמך". ומזה משמע כי העשיר ג"כ מצוה להלוותו, ולמה דבר זה, מאחר שהוא עשיר, למה צריך להלוותו, הרי בלא זה יש לו עושר. אבל דבר זה, כי ישראל הם עם אחד לגמרי, עד שהם נקראים "אחים". ואי אפשר שיהיו אחד, אם לא שזה מקבל מזה, וזה מקבל מזה, ובזה הם אחד לגמרי. ומ"מ עני קודם, שדבר זה חיותו, ואם אינו מלוח לו, הרי מבטל אותו לגמרי, עד שהוא כאילו אינו נמצא כלל. ואין הם אחד, כאשר הוא מבטל חיותו. ולפיכך עני עירך ג"כ קודם [ב"מ עא.], לפי שהוא נעשה אחד יותר עם מי שהוא בן עירו, ועמו הוא אחד גמור, לכך הוא קודם. אבל שאינו עני עירך, אינו עמו אחד לגמרי. כי יותר האבר נעשה אחד עם האבר המחובר לו, משנעשה אחד עם האבר שאינו מחובר לו. ולפיכך יותר הוא אחד עם העני שהוא בן עירו, משנעשה אחד עם שאינו בן עירו. ובמדרש (שמ"ר לא, טו) בא וראה, כל בריותיו של הקב"ה לוויין זה מזה. היום לוח מן הלילה, והלילה מן היום. הלבנה לוח מן הכוכבים, והכוכבים מן הלבנה... בא לומר במדרש הזה, כי ההלואה זה מורה על שהם אחד, כאשר זה מקבל מזה, וזה מקבל מזה. ולכך הש"י ברא עולמו, והעולם הוא אחד, שהעולם נמצא מן הש"י שהוא אחד, ולכך העולם הוא אחד. ולכך נברא העולם בענין זה, שזה לוח מזה, וזה לוח מזה, שאם לא היה העולם על ענין זה, והיו הנבראים מחולקים זה מזה, היה פתחון פה למינים לומר שאין העולם אחד. וכאשר אין העולם אחד, רק מחולק, א"כ יש לעלות על הדעת כי האלקות שברא אותם ג"כ מחולקים ח"ו. אבל עתה שהבריות מתחברים, כי זה מקבל מזה וזה מקבל מזה, א"כ העולם הוא אחד, וזה מורה אשר ברא אותם הוא ג"כ אחד יחיד ומיוחד.

(7) הרי שמצות הלואה נועדה לחבר את ישראל להדדי, בבחינת "כורת ביה" (כורת מעצמו דבר היקר לו ונתן לחברו). לכך השם הוא "הלואה", מלשון ליווי, שהמלוה נמצא כבן ליווי ללוה, ואומר לו

you are not alone. מעניין ההבדל בין "הלואה" בלשון הקדש, שענינה ליווי ואחדות, לבין הלואה

באנגלית **loan** שמצלצל כמו לבד. אך צדקה אינה בגדר זה, כי לאחר נתינת הממון אין יותר קשר בין הנותן למקבל.

(8) כהקדמה להמשך דבריו, נשים לב שאיסור רבית הוא האיסור הממוני היחיד, הנוהג גם כאשר שני הצדדים מסכימים בלב שלם לעסקה.

(9) שאלה שלישית; מדוע נוהג איסור רבית, גם כאשר יש הסכמה בין שני הצדדים?

[ז] המשך נתיב הצדקה פ"ו

ומזה יש לך להבין כמה גדול עונשו מי שלוקח רבית, כי התורה אמרה שהמצוה שיהיה מלוה לחבירו ישראל, שבשביל כך נעשו ישראל לעם אחד לגמרי, כאשר מקבל זה מזה, ואינם גוזלים זה מזה. וזה מלוה לו ברבית ונושך אותו, וכל בשיכה הוא העדר לאותו שנושך, והוא כמו נשיכת נחש. ויש להבין עונש הרבית, כי על הגזל הגמור יש על זה לאו אחד "לא תגזול" [ויקרא יט, יג], ועל רבית יש על זה כמה לאוין [ב"מ עה:]. ואצל בן נח הוא הפך זה; כי בן נח דינו מיתה על הגזל [סנהדרין נו, ו], ובודאי על הרבית אינו חייב כלום. ועוד תדע חומר של רבית, כי אע"ג שנותן הלוה מדעתו עובר בלאו, וזה לא מצינו בשום מקום. אבל דבר זה כמו שאמרנו, כי ישראל הם עם אחד, ובשביל כך יש להם אל אחד. ולכך צוה שיהיה מלוה זה לזה. וזה לוקח רבית ונושך חבירו, לכך הלוקח רבית מהפך המתוק למר, שמורה לקחת הרבית הפך זה שמורה ההלואה. ולכך אף הנותן עובר, דסוף סוף הרבית והנושך מורה שאין האחדות בישראל, שאין אחדות בהם, כי שני דברים שהם אחד משלים זה את זה, והרבית הוא הפך זה, שנושך אותו, והוא העדר אל האחדות. ולכך הלוקח רבית מאחיו ישראל, לא די שאין אחד השלמה לשני, רק האחד הוא העדר השני.

(10) הרי מבואר טעם איסור זה, שהוא פגיעה באחדות ישראל. כי הלוה הוא אדם הנתון במצוקה מסוימת, והשאלה היא; האם להשתתף בצערו [הלוואה], או לנצל את מצוקתו כדי לגרוף רווחים נאים [רבית]. אותיות "כניה" הן אותיות "כניה", רק בסדר שונה, לאמר אתה כ"כ קרוב ליצירת קשר אמיתי, אך במקום זאת יש כאן יציאה מהברית, ודבוי ממון גרדא. ולכך אין בהסכמת שני הצדדים להתייר איסור זה, כי אין בידי שני הצדדים להסכים לפלג את ישראל. ומיושנת השאלה השלישית.

[ח] המשך נתיב הצדקה שם

ולכך אמרה תורה "את כספך לא תתן לו בנשך אני ה' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים". ומה ענין זה לכאן שאמר "לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלקים". אבל הפירוש הנראה, כי כאשר נכנסו ישראל לארץ היו ישראל עם אחד לגמרי, וראיה לזה שהרי כל זמן שישראל לא עברו הירדן, ולא באו לארץ, לא נעשו על הנסתרות, עד שעברו ונעשו ערבים זה בעד זה [סנהדרין מג:]. הרי שלא נעשו ישראל ערבים זה בעד זה, כי נקרא "ערב" שהוא מעורב עם השני. ולא נעשו ישראל מחוברים להיות עם אחד לגמרי עד שבאו לארץ, והיו ביחד בארץ, והיה להם מקום אחד, הוא ארץ ישראל, ועל ידי ארץ ישראל הם עם אחד לגמרי. ולכך כתיב ג"כ "להיות לכם לאלקים", כי יש להם אל אחד, ולפיכך "את כספך לא תתן בנשך ובמרבית לא תתן אכלך".

(11) הרי שרבית עומדת באופן הפוך לאחדות ארץ ישראל. ארץ ישראל שייכת לאיסור זה, כי ארץ ישראל אומרת, שאין לנו סבה לקחת רבית, כי אנשים אחים אנחנו, ומדוע שננושך איש את רעהו. לכך הוזכרה ארץ ישראל כאן, כי נתינת הארץ היא סבה לאיסור רבית, ומיושנת השאלה השנייה.

צדף לכאן דרשות הצ"ח [דרשה כב לעש"ת] שבהעדר אחדות אין ישראל נקראים "בנים". עם דברי המגלה עמוקות [אופן רכד] שרק בא"י נקראים בנים, אך בחו"ל נקראים עבדים!
(12) הבה נבחון את השייכות שבין תחיית המתים לארץ ישראל;

[ט] דברים יא, כא

למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם פרי הארץ:

[י] רש"י שם

להת להם - למה להם ל"למה להם", נמצאו למדים תחיית המתים מן המורה.

(13) הרי שהמקור לתחיית המתים נאמר בקשר להבטחת הארץ דווקא. וכן מתבאר מדברי הגמרא שלפנינו; [יא] כתובות קא. [ורש"י]

צדיקים שבחזון לארץ אינם חיים [לתחיית המתים, במתמיד], אמר רבי אילעא, על ידי גלגול [מתגלגלים העצמות עד א"י, וחיין שם]... מחילות נעשות להם בקרקע [נעומדים על רגליהם והולכים במחילות עד א"י, ושם נבצבצין ויוצאים].

(14) הרי שישנו קשר בין ארץ ישראל לתחיית המתים. ובגו"א נמצא המקום המדויק שממנו יקומו המתים; [יב] גור אריה בראשית ס"פ מ

"וקברתו בקבורתם" [בראשית מז, י] כמצרה [המכפלה], מפני שכל המתים עתידים לצמוד מתוך המצרה, שכן דרשו רז"ל במדרש.

(15) ובאמת מהפסוק שהובא למעלה ("למען ירבו") משמע כן, שנתבאר שם שהמקור לתחיית המתים נאמר בקשר להבטחת הארץ, ובקשר לאבות עצמם, שהם יקומו לתחיה. והרי האבות הם אלו הטמונים ראשונה במערת המכפלה, וכנראה הם יהיו הראשונים שיקומו לתחיית המתים. נמצא שא"י מחייבת אחדות וגם נצחיות, ושניהם תולדות מ"בנים אתם לה"; זה מחייב שכולנו אחים ומאוחדים [כמבואר כאן], וזה מחייב נצחיות, וכמבואר בהקדמה שניה לדר"ח [ע: עג:].

(16) עכ"פ מבואר שישנו קשר בין ארץ ישראל לתחיית המתים. קשר זה נתבאר יותר למעלה בפרשת כי תשא, שנתבאר שם שארץ ישראל היא המבטיחה את נצחיות עם ישראל. וברור שאחד מהבטחים של נצחיות ישראל הוא תחיית המתים. והנה המלוה ברבית מפקיע את עצמו מאחדותה של ארץ ישראל, וכמו שהתבאר למעלה. ולכך דין הוא שאינו קם לתחיית המתים, שאינו נהנה מפירות ארץ ישראל. ומיושנת השאלה הראשונה.

(17) אך יש בזה העמקה נוספת. והיא; מאיזה שלב בקבורה מתחיל התהליך של תחיית המתים? האם זה רק רגע אחד לפני התחיה, או בשלב קודם יותר? כדי לעמוד על כך, עלינו לברר מדוע מת נקבר בעפר דווקא? נעמד על כך מתוך תפילת שמונה עשרה;

[ג] תפילת שמונה עשרה

מקלפל חיים בקסד מתיה מתים ברחמים רבים סומך בופלים נרופא חולים ומתיר אסורים ומקים אמונותו לישיבי עפר מי במוך בעל גבורות ומי דומה לך מלך ממית ומתחיה ומצמיח וישועה נאמן אמת להחיות מתים

(18) מדוע דווקא כאן מוזכר ענינה של אמונה? הרי היה אפשר לומר כן בכל ברכות שמונה עשרה, כמו "ונאמן אתה לבנות את ירושלים", "ונאמן אתה לשמוע תפלה", וכיו"ב! המפתח נמצא בדברים שלפנינו; [ק] ישעיה לג, ו

וְהִיָּה אֱמוּנַת עַתִּיד חֶסֶן יְשׁוּעַת חֶכְמַת וְדַעַת יְרֵאֵת ה' הִיא אוֹצְרוֹ:

[ט] שבת לא.

מאזי דכתיב "והיה אמונת עתיד חסן ישועות חכמת ודעת וגו'", "אמונת" זה סדר ורעים, "עתיד" זה סדר מועד וכל

[טז] תוספות שם

אמונת זה סדר ורעים. מפרש בירושלמי שמאמין בחי העולמים חורע.

(19) הרי שכל זריעה היא "אמונה". ומתוך שבברכת תחיית המתים מוזכרת אמונה פעמיים, בעל כרחך שהנך עוסק בזריעה. אמור מעתה, כל קבורה אינה אלא זריעתו של המת באדמה, ומשם יחזור בתחיה במהלך של "מצמיח ישועה", בדיוק כפי שכל זרע הנקלט באדמה מצמיח לבסוף את יבולו.

(20) יסוד זה מבואר מתוך דברי הגור אריה שלפנינו;

[ק] בראשית ב, ז

וַיִּצְרָה ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֵפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפֹּחַ בְּאָפִיו נְשֵׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה:

[יה] רש"י שם

עפר מן האדמה - צבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטת לקבורה.

[יט] גור אריה שם

שם תהא קולטתו וכו'. אבל בהמה אף על גב דלא נבראה מכל העולם, האדמה קולט אותה, דאין קבורה שייך בבהמה, אבל באדם שייך קבורה, דכתיב (דברים כא, כג) "כי קבור תקברו", ובסנהדרין ילפינן מזה דקבורת עפר מצוה, שנאמר (להלן ג, יט) "כי עפר אתה ואל עפר תשוב", ואם לא שנברא מן כל עולם, לא היה שבו האדם אל אותה העפר להיות עמה דבר אחד. והוא דבר נפלא למבין סוד הקבורה לאדם... כי האדם ראוי לקבורה, כי ענין הקבורה העמנה לדבר שיהיה בעתיד, ומפני שהאדם הוא בכח להיות חי לעתיד, יש לו קבורה בעפר, כי הקבורה, שהוא העמנה, מורה שהוא בכח לדבר העתיד כשיחיו המתים, כי הדבר הנגלה הוא בפעל, והדבר הנטמן הוא בכח.

(21) הרי שקבורה היא השלב הראשון בתהליך של תחיית המתים. המלוה ברבית הפקיע עצמו מתהליך זה, ולכך הפקעה זו תהיה כבר בשלב הראשון של קליטתו בארץ ישראל. לכך אותם עכברושים אימתניים מנעו מאותו נפטר את האפשרות מעיקרא להקלט בארץ ישראל.

חלק שני

(22) נתבאר למעלה שארץ ישראל מאחדת את ישראל ליחידה אחת. ובפשטות הדבר נעשה משום שהמקום המשותף מאחד את תושביו. אך א"כ, אין זה דין מיוחד בארץ ישראל, אלא אף צרפת תאחד את הצרפתים, ואנגליה את האנגלים, וברוקלין תאחד את יהודי המקום. ובדאי משמע מדברי המהר"ל שזהו דין מיוחד בא"י.

(23) שאלה ראשונה; מדוע דוקא ארץ ישראל היא המאחדת את יושביה, יותר משאר ארצות את יושביהן?

(24) כדי לבאר זאת, נעיין בדברי רש"י על פסוקנו;

[כ] רש"י ויקרא כה, לה

להיות לכם לאלהים - שכל הדר בארץ ישראל אני לו לאלקים, וכל היוצא ממנה כעובד עבודה זרה:

(25) מה הביאור שהיוצא מארץ ישראל כאילו עובד עבודה זרה?

[כא] גור אריה שם

שכל הדר בארץ ישראל כולו טעם זה ידוע, כי ארץ הקדושה היא לה', כמו שכתוב (יחזקאל לו, כ) "עם ה' אלה ומארצו יצאו", לפיכך הדר בארץ ישראל הקב"ה הוא לו לאלקים. וכל הדר בחוצה לארץ כאילו עובד עבודה זרה, ומטעם כי מאחר שהוא בארץ אשר היא נתונה תחת יד השרים העליונים, הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודה זרה, כי "ברוב עם הדרת מלך" (משלי יד, כח), והדר בחו"ל הוא מהדר ומפאר לאלהי נכר הארץ.

[כב] הערה 207 שם

כמבואר בתנחומא ראה, סימן ח "כש ברא [הקב"ה] העולם, חילק הארצות לשרי האומות, ונחר בארץ ישראל, וראה ברמב"ן ויקרא יח, כה בראשית כד, ג, שם כה, ו, ודברים ד, טו, שם ו, ז, שהוא יסוד נפוץ בפירוט הרמב"ן. וכן כתב בדור"ח פ"ה מ"ט [רמה:]; וז"ל: "כל הארצות הם תחת רשות השרים העליונים, ואין כל ב"ז שם ה' נקרא עליה, רק ארץ ישראל". וכן כתב באור חדש [קכט:]; בביאור מעלת בנימין שהוא נולד בא"י. וכ"ה בגו"א בראשית פ"ז אות ו.

(26) שאלה שנייה; איך דין זה של ארץ ישראל ("כל היוצא ממנה כאילו עובד ע"ז") מתקשר לאיסור רבית?

(27) שאלה השלישית; בהרבה מקומות נתבאר בספרי המהר"ל שהקב"ה הוא המאחד את ישראל, ולא מצאנו

שיאמר כן על ארץ ישראל חוץ מהאמור בנתיב הצדקה. וכגון;

[כג] שימות א, י

הבדו נתחכמה לו פן ירבה והיה פי תקראנה מלחמה ונוסף גם הוא על שנאינו ונלהם בנו ועלה מן הארץ:

[כד] רש"י שם

והחכמה לו - לעם, נתחכמה מה לעשות לו. ורבותינו דרשו מתחכם למושיעין של ישראל [הקב"ה] לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא נבול לעולם:

[כה] גור אריה שם

אמנם לי נראה לומר דה"ל דרשו הכתוב קרוב לפשוטו, שכתוב "נתחכמה לו" בלשון יחיד מפני שכונתם היה שנתחכמו לאחדות העם, והוא יתברך המאחד את העם שעושה אותם תמיד גוי אחד. והיינו דקאמר 'נתחכמה למושיעו' ולא אמרו 'נתחכם להקב"ה' מפני שלשון 'נתחכמה לו' דהוא מורה על אחדותם אשר הוא אתם תמיד ומאחד העם - הוא השם יתברך, וכאילו אמר נתחכמה לאחדותו של עם בצד אשר הם גוי אחד, והנה השם יתברך המאחד אותם, והרי הכתוב הוא כמשמעו.

(28) ועיין שם בהערה 115, ותראה שזהו יסוד נפוץ מאוד בספרי המהר"ל. וכן בתפילה אמרינו; [כ] מנחה של שבת

אתה אחד ושמןך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ.

(29) והרי המלים "אתה אחד ושמןך אחד" הורכבו על גבי הפסוק "ומי כעמך", וכמבואר לפנינו; [כ] דברי הימים א ז, כא

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ אשר הלך האלקים לפדות לו עם לשום לה עם גדלות ונוראות לגרש מפני עמך אשר פדיית ממצרים גוים:

(30) הרי שבפסוק זה לא הוזכרו כלל המלים "אתה אחד", אלא הן הורכבו על הפסוק. מדוע נעשתה הרכבה זו? בעל כרחך שאחדות ה' היא הסבה לאחדות ישראל, וכמבואר בתוספות שלפנינו; [כח] תוספות הגיגה ג.

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ - אמרינו במדרש שלשה מעידין זה על זה; ישראל ושבת והקב"ה. ישראל והקב"ה מעידים על השבת שהוא יום מנוחה. ישראל ושבת על הקב"ה שהוא אחד. הקב"ה ושבת על ישראל שהם יחידים באומות. ועל זה סמכין לומר "אתה אחד" במנחה בשבת, אע"פ שאינו מדבר מעניינה דיומא דשבת, כמו תפלת ערבית ושחרית:

(31) ואף בטעם רבית גופא, ייחס המהר"ל את איסור רבית שסותר לאחדות ישראל הנובעת מהקב"ה, ולא הנובעת מארץ ישראל, וכמבואר לפנינו;

[כט] ה"א לב"מ ע"א;

דע כי הש"י צוה על הרבית, וכתוב "וכי ימוך אחיך אל תקח מאתו נשך ותרבית" ... תלה המצוה הזאת במה שהוא "אחיך". כי ישראל מצד שהם אחים, יש להם אב המפרנס אותם, ונותן להם חיות, וכאשר לוקח ממנו רבית, הוא לוקח חיותו, ובוזו כופרים במה שהוא יתברך אביהם ונותן להם חיות... כי ישראל הם אחים, מקבלים חיות שלהם מן אביהם, כמו שכל אב מחיה את בניו. ולפיכך אמר כאן "ויראת מאלקיך וגו'", כי העול הוא מן השם יתברך, שלא יקח מאחיו רבית, הוא מצד שהוא אלקי ישראל מפרנס כל אחד ואחד.

(32) בעל כרחך שהכוונה היא שאחדות ה' מתגלית במיוחד בארץ ישראל, וכפי שביאר הגר"א; [ל] אדרת אליהו דברים א, ו

כי שביהם הן ביחוד, ישראל וארץ ישראל. ישראל משבעים אומות, וא"י מכל הארצות. וכמו שנקרא "אלקי ישראל", כן נקרא "אלקי הארץ"... וגלוי של תורה הוא בארץ, כמו שאמרו [ב"ב קנח]. דאורייתא דא"י מחכים. וגם הנבואה אינה שורה אלא בארץ ישראל, ולכך ברח יונה... אבל כשהיו ישראל בארץ היו גוי אחד. וכך לעתיד לבוא במהרה בימינו, כמו שכתב בזוהר אימתי גוי אחד, בזמן שהן בארץ.

(33) הרי שבדאי אחדות ה' היא המאחדת את ישראל. ואחדות זו מביקה שבעתיים בארץ ישראל, וכמו שאמר הפסוק "גוי אחד בארץ", לאמר דוקא בארץ ישראל. ומיושבת השאלה השלישית.

(34) וזהו הקישור לאיסור רבית; הקב"ה אומר שנתתי לכם את א"י, המאחדת אתכם להיות אחים. והראיה שא"י עושה כן היא משום ש"כל היוצא ממנה כאילו עובד ע"ז". ולכך אל תקחו רבית זה מזה, כי נשיכת רבית סותרת לגמרי לאחדותכם, הנובעת מאחדות ה' המתגלית בארץ ישראל. ומיושבת השאלה השנייה.

(35) ברור שאחדות זו קיימת רק בא"י, ולא בשאר ארצות, כי כאמור לא מדובר באחדות פיסית של מקום משותף, אלא באחדות רוחנית הנובעת מאחדות ה' המתגלית דוקא בא"י. ומיושבת השאלה הראשונה.